

Det totale engagement

Af Flemming Skude

»Alt er arkitektur!« forkyndte Hans Hollein, mens han i 60'erne var redaktør for fagtidsskriftet 'Bau'. Samme motto kunne tilskrives Inger og Johannes Exner for hvilket forholdet til bygningskunst går videre end til det rent professionelle, og bliver en livsform i hvilken de lægger deres ubegrænsede engagement.

Navnet Exner er lidt af en institution i nyere dansk kirkehistorie – takket være provst Exners uselviske initiativ til fredning af vore landsbykirkers omgivelser. I dag lever navnets magi videre i kraft af svigerdatteren Inger's og sønnen Johannes' virke som vore to betydeligste kirkearkitekter. Ganske vist har også andre hjemlige arkitekter med talent forestået enkelte kirkebyggerier – f.eks. Jørn Utzon og J. O. von Spreckelsen – men ingen har som ægteparret Exner specialiseret sig i området eller i samme grad været tilsmilet af bygge- og restaureringsopgaver over hele landet.

Exnerne konsistente behandling af det religiøse byggeri giver samtidig en enestående mulighed for at vurdere deres arkitektoniske udvikling fra den første kirke på hjemegnen, Sct. Clemens Kirke (1963) i Randers (vundet i indbudt konkurrence i 1959) og frem til Opstandelseskirken (1984) i det ugudelige Albertslund. Det tidligste arbejde bærer tydeligt præg af påvirkningen fra Mogens Koch, hos hvem Johannes Exner var ansat en årrække, mens Præstebro Kirken (1969) i Herlev primært synes inspireret af det kubiske Glostrup Krematorium af Brüel, Selchau, Bornebusch & Larsen, samt af Erik Christian Sørensens dengang så populære prunkløse og konstruktive enkelthed.

Den middelalderlige rusticitet i Islev Kirke (1970) vidner om, at Lewerentz spøger i kulissen – hvorefter alle senere arbejder er mere præget af Exnerne eget arkitektoniske syn end af eventuelle forbilleder. Eksempelvis fremtræder kirkerne i Gug (1972), Nørre Uttrup (1977), Sædden (1978) og Albertslund (1984) i det ydre som højst forskellige, men er (dog) som fællesnævner gennemført med samme kunstneriske integritet.

Bygningspleje

I valg af livsgerning stod Johannes Exner splittet mellem forstvæsen og arkitektur, og selvom sidstnævnte erhverv løb af med den endelige sejr, synes så meget af kærligheden til havekunsten at være bevaret, at hans foretrukne betegnelse for restaurerings-, renoverings- og istandsættelseskomplekset ganske talende er kommet til at hedde *bygningspleje*.

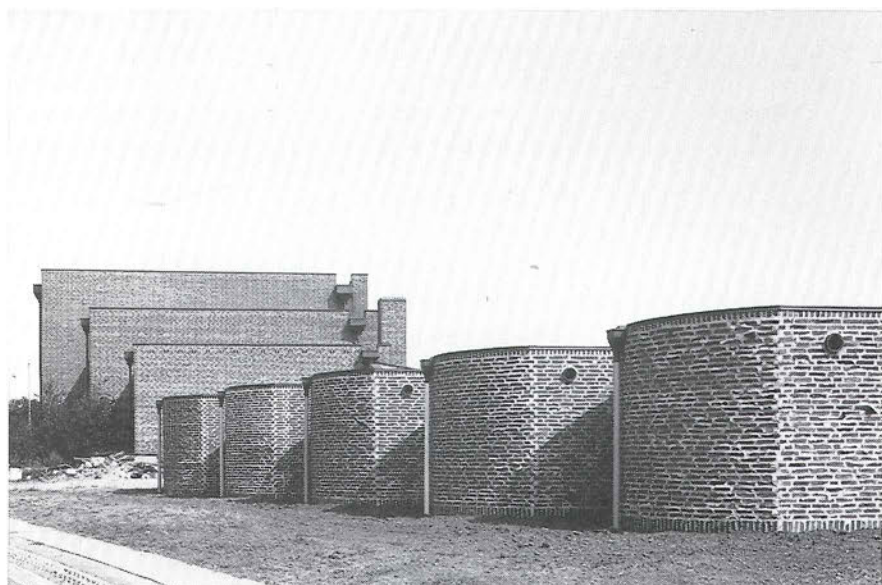
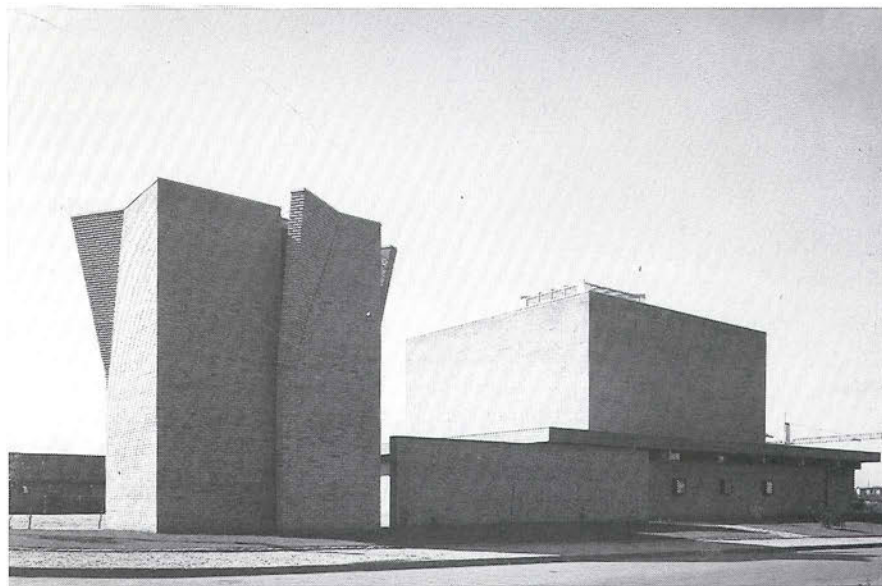
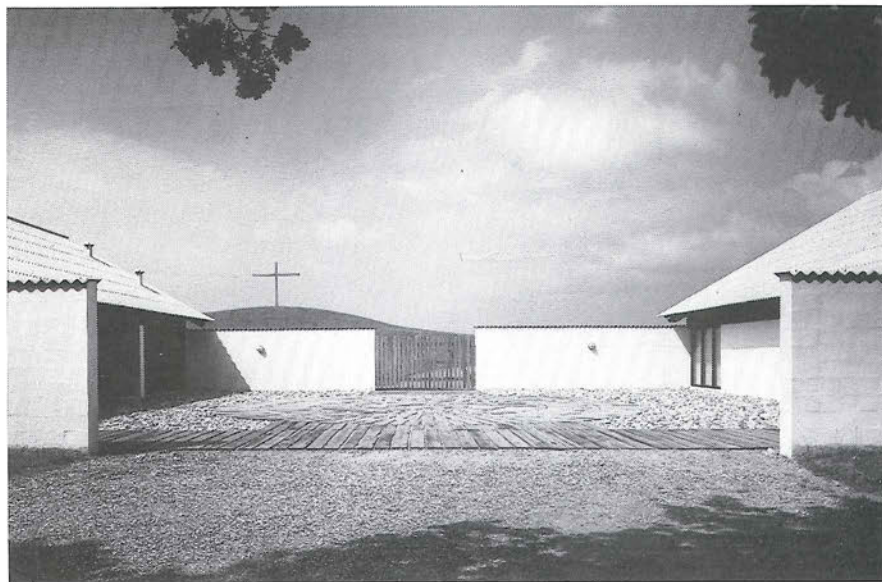
Den Exnerske bevaringsfilosofi er desuden gennemsyret af bevidstheden om, at enhver epoke har en selvstændig værdi og afsætter karakteristiske spor om tiden og dens mennesker. Vidnesbyrd, der ikke må viskes bort. Den 'korrekte', d.v.s. slaviske, rekonstruktion af fortidens byggeformer har derfor ikke Exners bevågenhed i hans egen arkitektpraksis – ligesom han også søger at viderebringe denne brede-

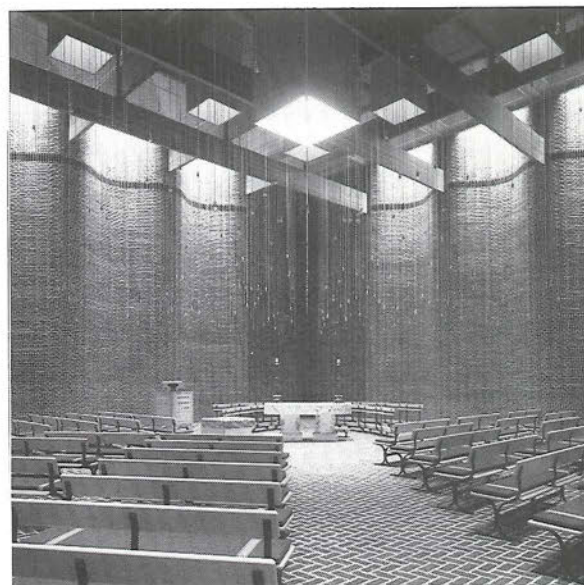
1. Hald Ege Kirke ved Viborg, 1967.
2. Præstebro Kirke i Herlev, 1969.
3. Islev Kirke, 1970.

- 1. Hald Ege Church near Viborg, 1967.
- 2. Præstebro Church, Herlev, 1969.
- 3. Islev Church, 1970.

Alle arbejder er af Inger og Johannes Exner.
■ Works by Inger og Johannes Exner.

Fotos: 1, Thomas Pedersen og Poul Pedersen. 2, 3. K. Helmer-Petersen.

1. Gug Kirke ved Ålborg, 1972.

2. Sædden Kirke, Esbjerg, 1978.

3. Lystræ i Nørrelandskirken, Holstebro.

4. Orglet i Sædden Kirke.

5. Søjle i Koldinghus, sydfløjens vestlige del.

6. Kirkesalen i Koldinghus.

■ 1. Gug Church near Ålborg, 1972.

2. Sædden Church, Esbjerg, 1978.

3. Tree of light, Nørrelands Church, Holstebro.

4. The organ in Sædden Church.

5. Column in Koldinghus Castle.

6. The church in Koldinghus Castle.

re forståelse for historien i sin lærergerning som professor i restaurering.

Han søger den individuelle, tidstypiske fortolkning af en given restaureringsopgave – herunder i videst mulig udstrækning at værne om bygværkets »spor« fra tidligere indgreb og anvendelser. For at bygningen kan aflæses som en lang og varieret fortælling, hvor hver generation har givet sit selvstændige bidrag.

Tanken henledes uvilkårligt på Martin A. Hansens påstand om, at nutidsdanske ikke ville kunne gøre sig forståelig overfor vikingetidens dansker. Stillede man derimod alle de mellemliggende generationer op i kronologisk rækkefølge, ville alle disse danskere ubesværet kunne tale sammen op og ned gennem den historiske kæde.

Under istandsættelsen af Koldinghus har Exnerne nidkært gemt hvert eneste vidnesbyrd om tidligere bygherrers, stilarters eller restaureringsarkitekters indvirkning på dette nationalmonument. Eksempelvis er Exners nyindsatte »barokvinduer« fortolket anderledes end kongelig bygningsinspektør V. Norn gjorde det i 30'rne. Ligesom det nye murværk mellem ruinens vindueshuller og de nyindsatte vinduespartier er opmuret i en spættet blanding af røde og sorte teglsten – samt i andet format end ruinens originale murværk. Skønt »restaureringen« således på nært hold afviger betydeligt fra ruinens pudsede, røde murværk, opleves helheden alligevel som en fuldtonende harmoni på større afstand. Sådanne frie tolkninger af Koldinghus-restaureringen udgør blot ét af Exnerens kup, og bekræfter parrets faglige mesterkab.

Arkitekterne har fået pålagt at føre barokslottet tilbage til dets ydre form fra før branden i 1808, mens de i udformningen af Koldinghus' interiører til gengæld har fået frie hænder. I vestfløjen står Christian IV's kirkesal forlængst færdig med en symbolsk andtydning af renæssancelofter skabt gennem ophæng-

ning af tre messinglysarmaturer under loftets rå betonbjælker. Kirkerummets oprindelige søjler er desuden antydnet gennem placeringen af to rækker gadearmaturer, hver med 3 halvkugleafskaarmede lyskilder.

De mest dramatiske rumdannelser vil imidlertid opstå i Koldinghus' syd- og østfløj og i Christian III's kirkesal, de områder der inden »bygningsplejen« havde mest *ruinkarakter*. Denne sektion bliver nu lukket med sadeltag, mens facadens store hul mod sydøst vil blive lukket med en klimaværm, der udvendig beklædes med egespån og indvendig måske får en hvidkalket, skrålbrædebeklædning. De 16-17 meter høje rumdannelser er allerede ved at blive frigjort af laminerede paraplykonstruktioner, der frigjort af facaderne vil komme til at bære 3 balkonplateauer, som tilsammen vil danne rumoplevelser ikke ulig Piranesis arkitekturfantasier.

Homo Ludens – det legende menneske

Udover den store og forskelligartede produktion af byggeopgaver fortæller et utal af arbejdsmodeller i hjemmet om en vældig trang til at eksperimentere – ligesom parrets kildemateriale til religiøst byggeri næsten kan sammenlignes med et forskningsbibliotek.

Lysten til at eksperimentere giver associationer til Søren Kierkegaards visdomsord:

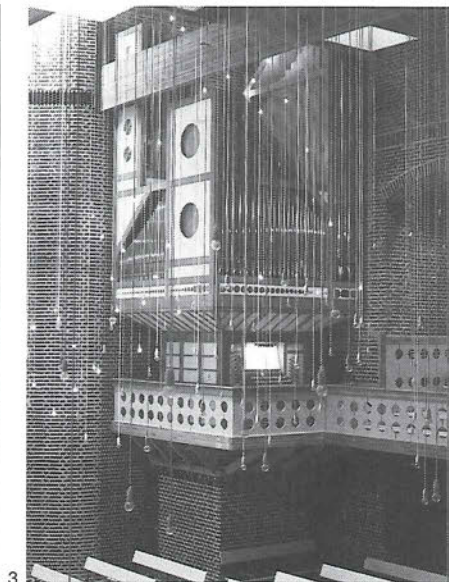
»At vove er at miste
fodfæste for en stund,
ikke at vove
er at miste livet.«

Exnerens vovemod er større end normalt blandt danske arkitekter. Lidt spøjende har Johannes Exner da også kaldt sig »landets første post-modernist«, og hvis dette prædikat dækker en legende individualisme med en fordomsfri form- og farveopfattelse, forekommer en sådan selvurdering ikke malplaceret. Især er det Exnerens forståelse for bygningernes

Fotos: 1, 2. Helmer-Petersen.

3, 5, 6. E. Kallesøe.

4. Bonde-Hansen.

tilpasning til omgivelsernes historie, form, tekstur og farve, den såkaldte *kontekst*, der adskiller dem fra den funktionalistiske tænkemåde.

Men modet har selvfølgelig sin pris: Risikoen for at begå fejl – eller foretage valg, der i længden viser sig at være kritisable.

Exnerne markerer sig så flittigt på alle fagets områder, at der nødvendigvis må blive et svageste led i helhedsbilledet. Det gælder visse større inventardele, der således som undertegnede oplever dem, ikke altid er styrede og disciplinerede til samme naturlige enkelhed som i den danske tradition, som Exner udgår fra og er en del af.

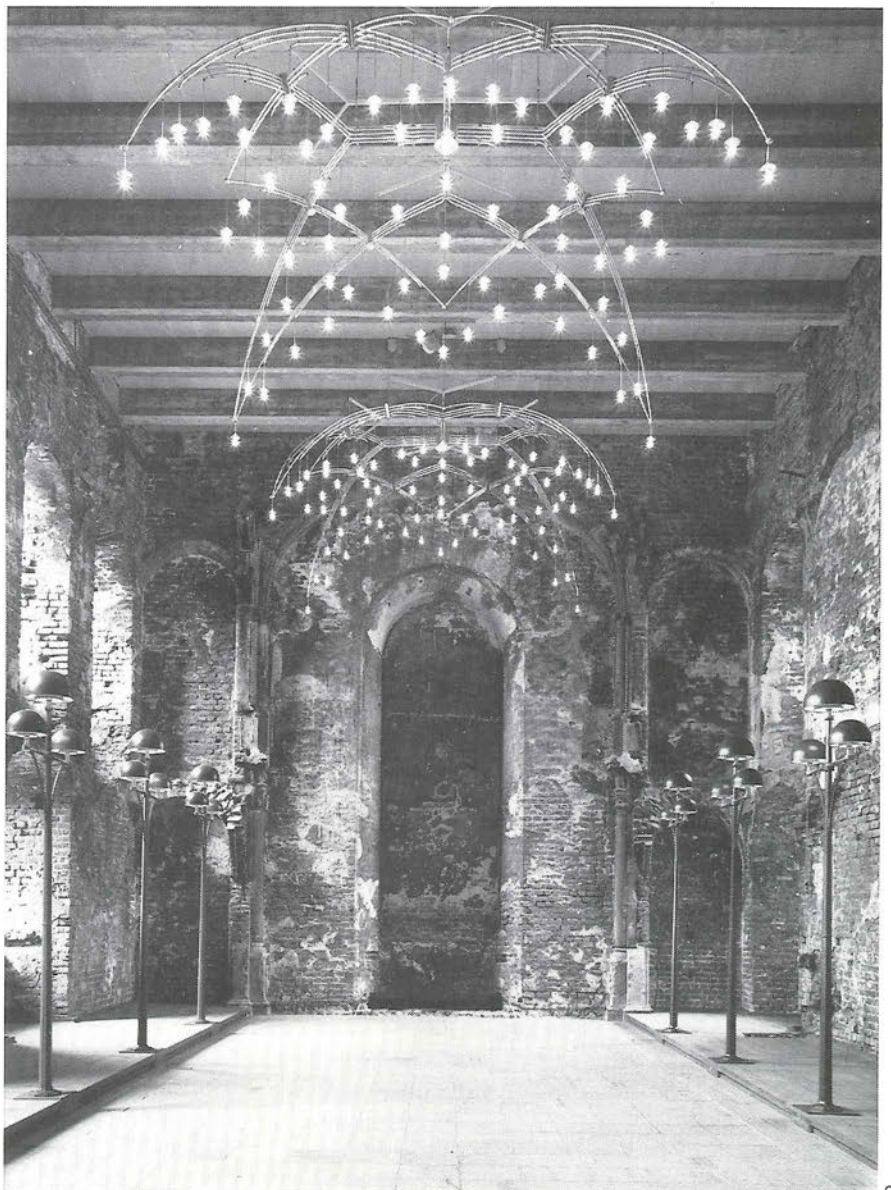
Blandt andet virker ostehulsskæringer på orgel, pulpitur og balkonbrystninger i Sædden Kirke som fremmedelementer i forhold til kirkerummet. Tilsvarende finder jeg de store laminatsøjler i Koldinghus med deres bløde, lidt sødladde udtryksfuldhed i en vis udstrækning modsiger ruinrummets karskhed – og overdøver dets fortælleverdi. Mere neutrale konstruktionsformer havde efter min mening været at foretrække, i det mindste når hensigten angiveligt er at lade »ruinen tale«.

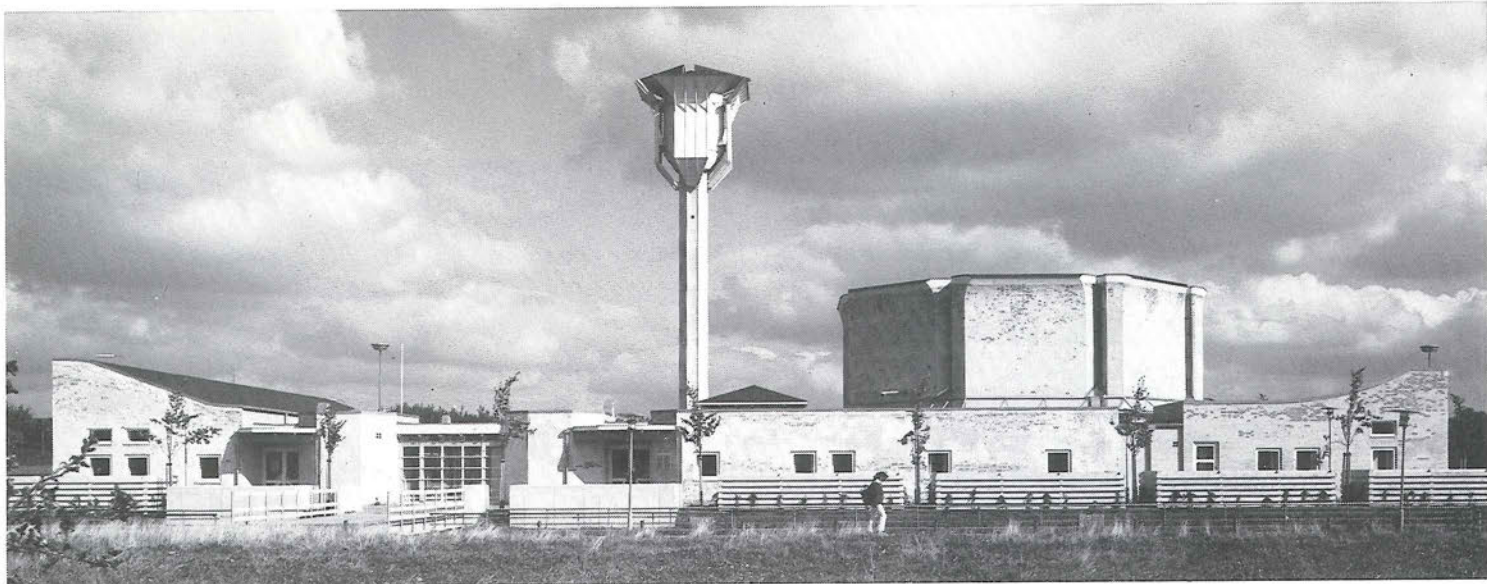
Også de grove gadearmaturer i Chr. IV's sal virker malplacerede og gumpetunge i forhold til loftsbelysningens messingartisteri.

Forkyndelsen og Cirkumstancesbegrebet

Til billedet af Exnernes totalengagement hører et kort referat af deres tanker om *cirkumstancesbegrebet* (1971).

Den kristne kirke var oprindelig en »undergrunds-kirke« men overtog i år 380 temmelig ukritisk de forhåndenværende former for romerske forsamlingslokaler, herunder basilikaen, der blandt andet har en fortid som kultsal for kejseren. Denne »processionskirke« fortsætter i den romersk-katolske liturgi, overtages af protestanterne efter reformationen og findes i kirkebygningerne helt op til vores tid. Det er

Exners tese, at disse kirker er i dårlig overensstemmelse med den protestantiske liturgi. Arrangementet er velegnet til at manifestere et autoritativt forhold, men gudstjenesten bør ikke i den protestantiske liturgi udøves af præsten højt hævet over menigheden, men midt iblandt den.

Det er denne holdning, der også benævnes cirkumstantesbegrebet: menigheden er forsamlet rundt om forkyndelsen.

Dette princip er et gennemgående motiv, et tema i Inger og Johannes Exners produktion. Netop heri findes den funktionelle begrundelse for det kvadratiske kirkerum, ofte med adgang fra flere sider, og understregning af diagonalerne, der optræder i mange af parrets kirkebygninger.

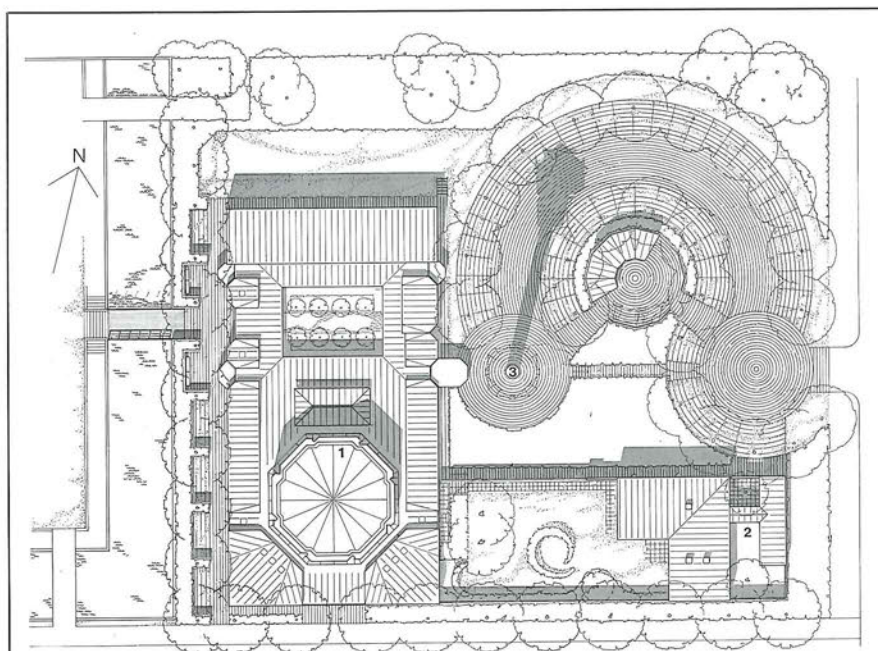
Opstandelseskirken

Albertslund er en af de kommuner, hvor den politiske og sociale spændvidde er størst – hvilket også afspejles i den lokale debat om byens kirke og kirkegård, der betænksomt var afsat i byplanen af én kommunalbestyrelse – for at blive trukket tilbage af den næste. Dette spil antyder det spændte forhold mellem menigheden og de lokale ateister, og sagen måtte for Højesteret før Albertslund Syd langt om længe kunne få sin kirke (1984).

Inspirationskilde for 'Opstandelseskirken' har været de tidligste kristne kirker såsom Fødselskirken i Bethlehem fra 300-tallet. Albertslund-kirken er udformet som et oktagonalt kirkerum med »koret« som det helligste. Adskilt af en søjlebåret hal forholder dette motiv sig til en rektangulær klostergård, som en slags tredimensionel yin-yan.

Arkitektonisk og skulpturelt understreges kirkens væsentligste rumafsnit inde af kirkerummets otte store vægflader, og ude af den konvekse polygonform der gennembrøder anlæggets lavere tagflade i en opadgående bevægelse. Mest iøjnefaldende er dog det tulipanlignende klokketårn.

Æstetisk påkalder kirkens facadebehandling sig særlig interesse, idet alle facader er opført i røde teglsten for siden at blive dækket af en ikke altfor holdbar puds. Motivet bag det bevidst dårlige pudsarbejde, er at pudsflager med årene vil falde af og

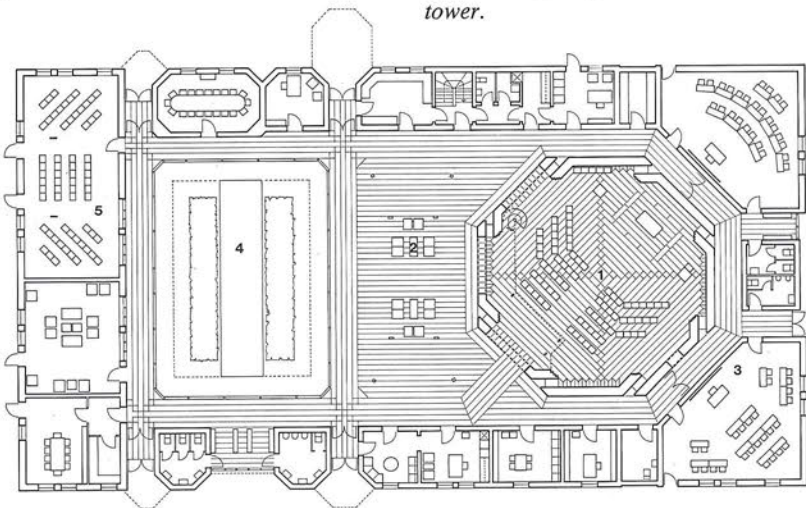
Situationsplan 1:1000

1, kirkerum. 2, præstebolig.
3, klokketårn.

■ 1, church. 2, vicars house.
3, bell-tower.

Plan 1:500. 1, kirkerum. 2, forhal. 3, menighedsrum. 4, spejlbasin i atriumhave. 5, konfirmandstue. 6, klokketårn.

■ 1, church. 2, foyer. 3, community hall. 4, bassin. 5, confirmand room. 6, bell-tower.

Opstandelseskirken i
Albertslund, 1984.

Kirken er opført i røde
teglsten, pudset med en svagt
hæftende puds, der falder af
i flager, således at kirken i
løbet af nogle år fremstår
med et »slidt præg«.

■ Church of the
Resurrection, Albertslund
1984.

The church is built of red
brick with a primitive, rustic
mortar finish. In time, as this
surface scales off, the church
will achieve a »worn
character«.

Opstandelseskirken som et andet Koldinghus vil
fremstå med en slidt og rig struktur i Albertslunds
ensartede betonmiljø.

Exnerne i firserne

Der er en tiltagende naturlighed og autoritet over
Exnernes nyeste arbejder. Bortset fra Albertslund-
Kirken og Koldinghus restaureringen har tegnestu-
ens arbejde især været sogne- og menighedshuse.

Sct. Paulskirken i det centrale Århus er en hård
bygning fra den tidlige industrialisme (1887), som
Exnerne i deres tilbygning har søgt at digte videre
med smedjernsgitre og skarpkantede maskinsten.
Fra (den oprindelige) kirkes halvrunde apsis stråler
tilbygningens sadeltag som en vifte over det nye
sognehus, mens overgangen mellem nyt og gammelt
formidles af en drivhusagtig foyer.

Elsted, en halv snes kilometer nord for Århus har i
1981-82 fået et fritliggende sognehus syd for kirke-

gårdsmuren. Som andre typiske Exnerarbejder for-
tæller de hvidkalkede facaders vindueshuller om de
indre rumdannelser. Interiørerne i Elsted, der er
blandt Exnernes mest vellykkede, har både en nær-
som farveholdning (hvid, naturtrægulve og -søjler/
dragere samt kulørte dørstafferinger) og forbilledlige
lysforhold med bl.a. mobile loftslameller, der om
formiddagen står åbne for at fange østsolen, uden at
genere de vestvendte vinduers landskabelige idyl.

Arkitekterne Exner spænder vidt og magter me-
get. På denne baggrund kan det næppe overraske, at
de gerne frigjorde sig fra prædikatet som kirke- og
restaureringseksperter, for til en afveksling at prøve
kræfter med for eksempel socialt boligbyggeri. FS

Fotos: K. Helmer-Petersen.

Sankt Pauls Kirke i Århus er en hård bygning fra den tidligere industrialisme. Tilbygningen, tegnet af Inger og Johannes Exner, er en »videredigtning« på dette motiv med skarpkantede maskinsten og jerngitre. Den er formet som en vifte, der knyttes til det gamle apsis med en drivhusagtig foyer. I viften ligger menighedssal og kontorer. Fotos: E. Kallesøe.

A Total Commitment

Architects Inger and Johannes Exner

Inger and Johannes Exner are among Denmark's most outstanding church architects. But also in their conservation projects, a very unique, architectural approach is evident.

Their earliest work, for example Sct. Clemens Church in Randers (1963), was influenced by the Danish tradition as well as architect Mogens Koch, who Johannes Exner once worked for. Some of their early churches, such as Præstebro Church in Herlev, have modernistic tendencies, while the »Middle Age« church in Islev (1971) is clearly inspired by the Swedish architect, Sigurd Lewerentz. However from this point on, their work is pure Exner, including the churches in Gug (1972), Nørre Uttrup (1977), Sædden (1978) and Albertslund (1984) which outwardly appear very different.

Building conservation

Aside from building new churches, this architect couple has been involved in a series of restoration projects. They believe that each period in time has its values, the evidence of which, ought to be preserved. The destruction of a building's narrative value, by an overly precise reconstruction, should be avoided. In their teaching as well as their office practice, the Exners seek a deeper understanding of the various historical periods, including the present, which often results in the use of contemporary elements in their restorations. One acknowledges one's time and is a product of it. This should also be true in the area of building restoration. When restoring Koldinghus, a baroque castle that burned in 1808, Exner demonstrated these ideas by bricking up the damaged window openings with a mixture of red and black brick in different sizes than the original brickwork. Despite this deviation, when seen from a distance, the building still appears as an architectural unity.

Plan 1:500

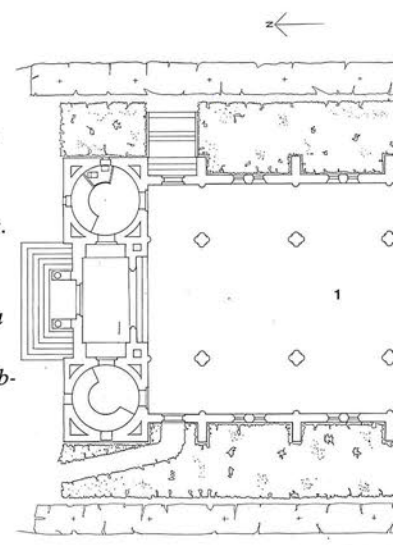
1, kirke, opført 1887.
2, tilbygning, glasoverdækket foyer.

3, tilbygning, konfirmandstuer og mødesale.

■ Plan 1:500

1, church build 1887.
2, extension in form of a glasscovered foyer.

3, extension with assembly halls.

■ Saint Paul's Church in Århus is built in the early-industrial style. The addition, designed by Inger and Johannes Exner echos the theme present in the sharp edged industrial brick and the iron gratings. It is shaped like a fan, tying the original apse together to the lobby »greenhouse«. In this fan lies the parish hall and offices.

In the interior, the renaissance ceilings are symbolically suggested by the brass lamps in Christian the IV's chapel, just as the room's original columns are implied by vertical lighting fixtures. The most dramatic spatial definitions are in the south and east wing, as well as Christian the III's chapel, that part of the castle damaged most by the fire. Using a laminated umbrella structure, free of the facades, to support 3 balcony plateaus, Exner has created a spatial experience reminiscent of Piranesi's architectural fantasies.

Inger and Johannes Exner seek individual solutions stemming from the history, form, texture and color of the surroundings. Notions which can be summed up by the word context. With these courageous efforts, they differ from the functionalistic philosophy. But courage often leaves one vulnerable for errors. In this observer's opinion, these are evident in some of the larger furnishings, like the pulpit and organ carvings at Sædden Church, and the large laminated columns at Koldingshus, which seem to drown out the »narrative value« of these ruins. In the same way, the vertical fixtures in Christian the IV's chapel appear unnecessarily heavy in relation to the elegance of the ceiling lighting.

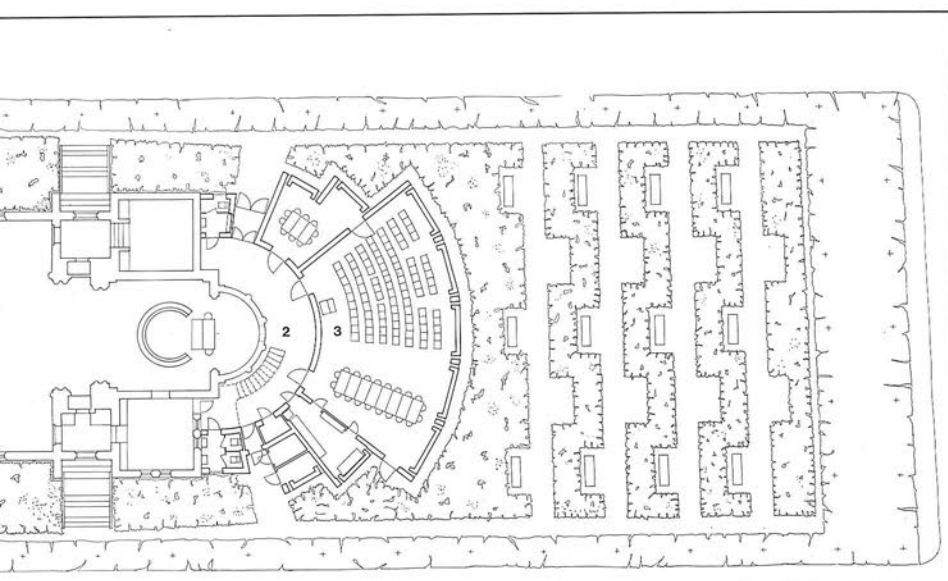
The Church service and the concept of circumstantes

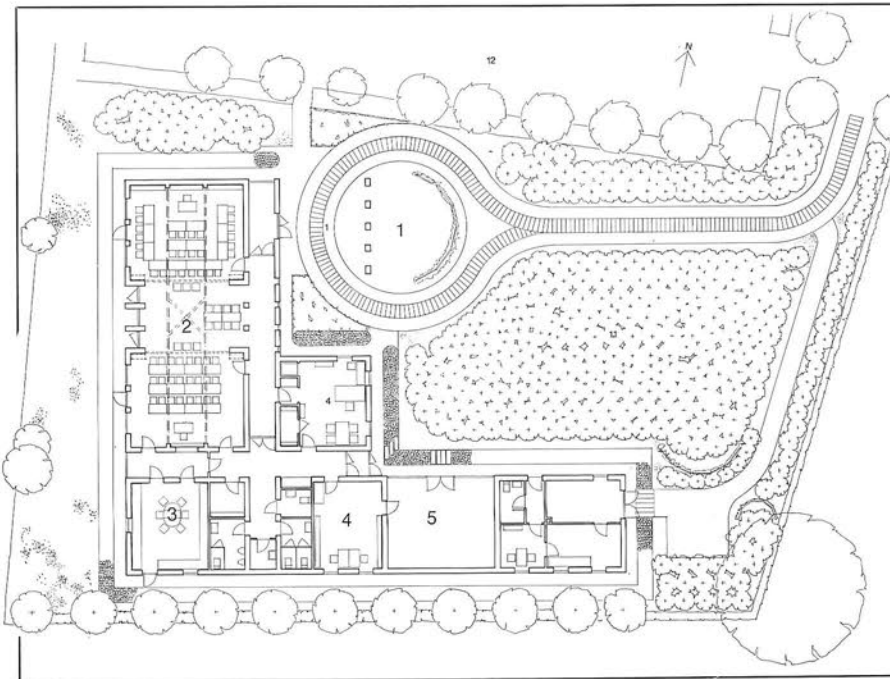
Through their church architecture, Inger and Johannes Exner have developed the thesis that the Roman Catholic church's elongated plan, intended to stress the distance between the congregation and the »holiest« (the procession church), is a foreign element in the Protestant church. Instead the minister and the congregation should be placed on an equal basis, and this relationship facilitated by a building, in which the congregation is gathered around the service. (The concept of circumstantes). This is the idea behind their square churches, which often have entrances on several sides, and accentuated diagonals.

Das totale Engagement

Die Architekten Inger und Johannes Exner

Inger und Johannes Exner gehören zu den bedeutendsten dänischen Kirchenarchitekten. Sie haben darüberhinaus in einer Reihe von Restaurierungsaufgaben eine selbständige architektonische Haltung gezeigt. Die frühesten Arbeiten, z.B. die Sct. Clemens Kirche in Randers von 1963, zeigen Einflüsse der dänischen Tradition und von Mezens Koch, bei dem Exner angestellt war. Die Præstebro Kirche in Herlev und andere Kirchen der ersten Periode weisen modernistische Züge auf, während die Arbeiten ab 1971 an der mittelalterlichen Kirche in Islev deutlich von dem schwedischen Architekten Sigurd Lewerentz inspiriert wurden. Danach jedoch sind die Arbeiten von Exners eigener Persönlichkeit geprägt, auch wenn das Äussere der Kirchen in Gug (1972), Nørre Uttrup (1977), Sædden (1978) und Albertslund (1984) sehr unterschiedlich ist.

Elsted Sognehus er opført af teglsten, hvidkalket. Gulvbe-lægning er indvendig brede limtræsplanker, og de bærende konstruktioner er limtræ. Den store menighedssal kan underdeles til tre mindre rum ved hjælp af to foldevægge.

■ Elsted parish hall is built of whitewashed brick. The flooring is pinewood planks and the construction timber is laminated wood. The large parish hall can be divided into three smaller rooms by folding walls.

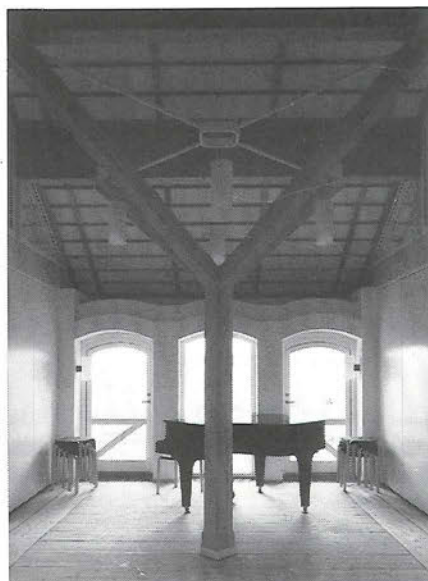
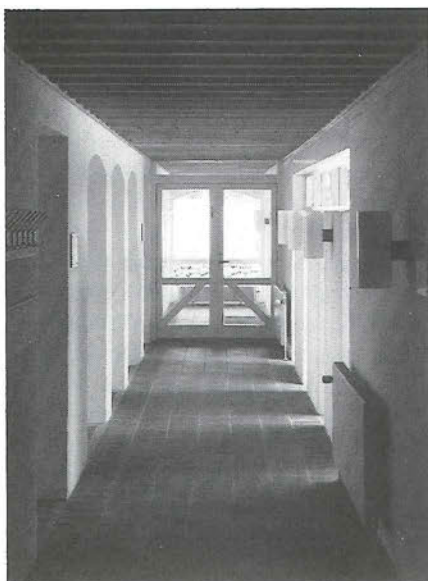
Fotos: E. Kallesøe.

Plan 1:500

1, overdækket indgang. 2, menighedsrum. 3, køkken. 4, kontor. 5, åben gård.

■ Plan 1:500

1, covered entrance. 2, as-sembly halls. 3, kitchen. 4, office. 5, open courtyard.

Gebäudepflege

Parallel zu den Neubauten hat das Architektenpaar eine Reihe von Restaurierungs- und Instandsetzungsarbeiten durchgeführt. Sie haben die Auffassung, dass jede Zeit Werte hat und hiervon Zeugnisse hinterlässt, die bewahrt werden müssen. Der Erzählungswert eines Hauses sollte nicht durch sklavische Rekonstruktion mit einem Schlag beseitigt werden. Exner legt im Unterricht wie auch in der Architektenpraxis Wert darauf, ein tieferes Verständnis für die historischen Perioden – auch für die Gegenwart – zu suchen und er akzeptiert, dass die Auslegungen zeitgebunden sind. Daraus folgt, dass in Restaurierungen Elemente der Gegenwart eingehen. Man bekennt sich seiner Zeit, ist ein Produkt derselben. Folglich gilt das auch für Restaurierungen.

Bei der Restaurierung des Barockschlosses Koldinghus, das 1808 durch einen Brand zerstört wurde,

hat Exner diese Gedanken verwirklicht. Er hat u. a. bei der Ausmauerung von zerstörten Fensterpartien eine Mischung von schwarzen und roten Backsteinen in anderen Dimensionen als der ursprünglichen verwendet. Die verwendeten Steine weichen stark von dem ursprünglichen Mauerwerk ab, geben aber auf Abstand den Eindruck baulicher Ganzheit.

Im Innern des Schlosses sind die Renaissancedecken im Kirchensaal von Chr. IV durch Messingarmaturen symbolisch angedeutet ebenso wie die ursprünglichen Säulen durch senkrechte Lichtarmaturen angedeutet werden. Die dramatischsten Raumbildungen wurden im Süd- und Ostflügel sowie im Kirchensaal von Chr. III durchgeführt, also in den Teilen des Schlosses, die durch den Brand am stärksten zerstört wurden. Durch von den Fassaden getrennte Schirmkonstruktionen, die später 3 Balkonebenen stützen sollen, hat Exner den Räumen Erlebniskraft zugeführt, die an Piranesis Architekturfantasien erinnert.

Durch ihren Mut, individuelle Lösungen zu suchen, die sich aus Geschichte, Form, Textur und Farbe der Umgebung entwickeln, Begriffe, die sich in dem Ausdruck Kontext zusammenfassen lassen, unterscheiden sich Inger und Johannes Exner von der funktionalistischen Denkart. Aber ein solcher

Mut kann zu Fehlgriffen führen. Diese finden sich nach Ansicht des Verfassers Flemming Skude in gewissen grösseren Inventarteilen. Dabei wird auf die Kanzel und Orgelschnitzereien in der Kirche von Sædden, und auf die grossen laminierten Säulen in Koldinghus verwiesen, die zum Teil den »Erzählungswert« der Ruine schwächen. Entsprechend wirken die senkrechten Armaturen im Kirchensaal von Chr. IV unnötig schwer im Verhältnis zu der Eleganz der Deckenbeleuchtung.

Die Verkündung und der Cirkumstantebegriff

Während ihrer Arbeit mit Kirchenarchitektur haben I und J Exner die These entwickelt, dass der langgestreckte Grundriss der römisch-katholischen Kirche, der dazu bestimmt ist, den Abstand zwischen der Gemeinde und dem »Heiligsten« hervorzuheben (Prozessionskirche) ein für die protestantische Kirche fremdes Element ist. Dagegen sollten Verkünder und Gemeinde gleichgestellt sein. Dieses Verhältnis soll durch das Gebäude verdeutlicht werden, in dem die Gemeinde sich um die Verkündung versammelt. (Cirkumstantebegriff). Diese These ist Grundlage ihrer quadratischen Kirchenräume, die oft Eingänge von mehreren Seiten haben und in denen die Diagonale des Raumes betont wird.

